

Nasrettin Hoca'nın Seçili Fıkralarının Birey, Toplum ve Halk Değişleri Ekseninde Değerlendirilmesi

Serdar GÜRÇAY*

Arastırma Makalesi

Geliş Tarihi / Received: 11 Mart 2022 / 11 March 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 18 Nisan 2022 / 18 April 2022

(Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır.)

Öz: Ulusların milli ve masalsı kahramanları vardır. Bunlar hem nesiller arasında birer kültür köprüsü hem de toplum için birer rol modelidir. Bu kahramanlar dinleyici ve okurlarına öğütler verirler, güldürürken düşündürürler, olaylar karşısında yapılması gereken tutum ve davranışlara ilişkin örnek teşkil ederler. Kahramanların toplumsal kimlikleri çeşitli yönleriyle birbirinden ayrılır ve bu yönler kahramanların ayırt edici benliklerini ortaya koyar. Cesaret, diğerkâmlık, fiziksel güç, zekâ, merhamet vb. tüm özellikleriyle kahramanlar tip hâlini alır. Anadolu'nun kültürel hafızasında yer edinmiş bir kahraman da Nasrettin Hoca'dır. Hoca; mizah yeteneğine sahip, toplumsal olaylara kayıtsız kalmayan, hazırcevap bir kişiliğe sahip olması yönüyle toplumsal bir kanaat önderi olarak öne çıkar. İsmiyle özdeşleşen fıkraları ile ünlüdür. *Göle Maya Çalmak, Ye Kürküm Ye, Kazan Doğurdu, Parayı Veren Düdüğü Çalar* ve nice fıkraları yüzyıllar boyunca dillerden dillere dolaşmış; nesilden nesile aktarılmıştır. Doğduğu düşünülen yerleşim yerlerinde hâlen adına şenlikler düzenlenmektedir. Bu anlamda geniş halk kitleleri tarafından benimsenmektedir. Hoca, anlatıları ile toplumun sorunlarına, sosyo-psikolojik durumlarına ve insanî ilişkilerine mizahî bir dille ayna tutmaktadır. Bu çalışmada; Nasrettin Hoca'nın kimliği hakkında verilen bilgiler ilgili literatür taraması neticesinde anlatılmıştır. Ayrıca, Hoca'nın konu alındığı seçme fıkraların; *birey, toplum ve halk değişleri* açısından panoramik incelemesi yapılmıştır. Fıkraların değerlendirilmesi bahsinde dönemine ait sosyal statüler, insan ilişkileri ortaya çıkarılmış, fıkralarda yer alan sözlerin işlevleri üzerinde durulmuştur. Nasrettin Hoca fıkralarında bulunan mesaj ve öğütlerle toplumsal aksaklıkların düzeltilmesinde Hoca'nın üstlendiği misyon ortaya çıkarılacak dönemin koşulları ışığında değerlendirilerek toplumsal, kültürel yapı ve ahlâk üzerine genel bir tablo çizilmiştir.

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
e-posta: serdargurcay@aydin.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-1412-7910>
DOI: 10.17932/IAU.TURKLUK.2015.011/turkluk_v08i1004

Anahtar Kelimeler: Birey, fıkra, halk değişleri, Nasrettin Hoca, toplum.

Evaluation of Nasrettin Hodja's Selected Works Through Perspectives of Individual, Society and Folk Sayings

Abstract: Nations have national and fairy-tale heroes. They are both cultural bridges and role models between generations. Sometimes they take the listeners and readers on adventures, sometimes they give advice, sometimes they make them sad or smile. Heroes have different personas. While the courage or strength of some is at the forefront, some are ahead with their intelligence and compassion. Another popular hero of Anatolia is Nasrettin Hodja. Hodja is a humorous, witty personality who is not indifferent to social events. He is famous for his jokes named after him. His anecdotes such as stealing “Yeast in the Lake”, “Eat, my Fur, Eat”, “The Cauldron Gave Birth”, “One who Pays, Blows the Whistle” and many others have been circulating for centuries; passed on from one generation to the next. It is loved by the public in a romanticized form. In the settlements where he is thought to have been born, festivals are held in his name. In this sense, it is loved by large masses of people. With his narratives, Hodja sheds light on the problems, socio-psychological situations and human relationships of the society with a humorous language. In this study, Nasrettin Hodja's identity is briefly expressed through relevant resources. Also, his selected anecdotes are examined from the perspective of individual, society and folk sayings.

Keywords: *Individual, anecdotes, folk sayings, Nasrettin Hodja, Society.*

1. Giriş

Fıkra türü, Türkler arasında hemen hemen her devirde mevcuttur. Fıkra; “kısa ve özlü anlatımı olan, nükteli, güldürücü hikâyecik” (<https://sozluk.gov.tr> [01.08.2021]) olarak tanımlanır. Dîvânü Lügâti't-Türk'te geçen *küg* sözcüğü, “her yıl, her şehirde, halk arasında dilden dile dolaşan güldürücü şeyin adı” iken; *külüt* kelimesi, “halk arasında gülünecek kişi” olarak tarif edilmektedir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 754-756) günümüzdeki *fıkra* sözcüğüne karşılık gelmektedir. Dolayısıyla halk muhayyilesinden ve kolektif bellekten üretilen bu anlatılar döneme ve topluma ayna tutmakta, barındırdığı derin anlamlar vesilesiyle tarihsel birikimi ortaya çıkarmaktadır.

Kaynaklara göre Nasrettin Hoca'nın biyografisi kısa bir şekilde özetlenebilir. Eskişehir'e bağlı Sivrihisar kasabasının Hortu Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Babası Abdullah

Efendi, annesi Sıdıka Hatun'dur. Nasrettin¹ Hoca, 1208–1284 yılları arasında yaşadığı düşünülen mizah sanatçısı ve halk bilginidir. Lâkin Hoca'nın, XIV. yüzyılda yaşadığını iddia eden bilim insanları da mevcuttur. Fıkralarda adı geçen, tarihsel gerçekliği olan şahsiyetlerin yaşadığı zaman dilimi bunda önemli bir faktör olsa da sözlü halk edebiyatı ürünlerinde anakronizm² hadisesinin sıklıkla vuku bulduğunu da gözden kaçırmamız gerekmektedir. Onun Seyyid Mahmud Hayranî adında meşhur bir âlim ve veli bir zattan ders ve feyz aldığı, o devrin âlimlerinden Mevlânâ Celaleddin Rumi ile de görüştüğü de rivayet edilmektedir (Cenikoğlu, 1998: 34). Fuat Köprülü'nün *Nasreddin Hoca* isimli eserine göre; "Hoca'nın türbesinde bugün mevcut olan kitabede vefat tarihiyse Hicrî olarak 386 yazılıdır. Bu tarih, Hoca'nın şakacı yönüne vurgu yapılarak kinayeli biçimde ters yazılmıştır; tersinden okununca Hoca'nın ölüm tarihi olan 683/1284-1285 yılı elde edilir" (Köprülü, 2004: 21). Naaşının bulunduğu türbesi ise Akşehir, Konya'dadır ve bugün ziyarete açıktır. Türbe olarak kabul edilen bu mekânda çeşitli ritüelleri uygulanması (Tokmakçığı, 1981: 38-40) ise Hoca'nın halkın gözündeki saygınlığına ve ihtirama örnek teşkil etmektedir.

Nasrettin Hoca, Türkiye genelinde ve Türkî uluslarca bilinen, sevilen ve sayılan bir şahsiyettir. "Nasrettin Hoca, Türkler arasında asırlardır anlatılan bir kısım fıkraların kahramanı, tipine bağlanan latifeleri ile bir halk filozofudur" (Akar, 1986: 28). Nevzat M. Yusuf, Nasreddin Hoca için: "İşte, şo bizim Nasrettin Hoca'miz söznin bütün kuwetimen bir 'aklak filozofudur' ke dünya âlemine özin suydırgen. Onın şakaları, mısılları, bir nevi tawkellikleri anlaganga deren ve bek deren bir tüşüncedir" der. (Yusuf, 1983: 9). Azerbaycan'da Molla Nasreddin, Uygur Türkleri arasında Nesirdin Ependi, Türkmenistan'da Nasreddin Apendi, Kazakistan'da Koca Nâsır, Çin'de: Nasreddin Afanti (Uygur Türkleri vasıtasıyla), Ermenistan'da: Nasra Hoca (Hatta Ermenilere göre Nasra Hoca Erivan'da yaşamış, okuyup büyük âlim olmuştur), Arap memleketlerinde de Cuha ve fıkraları ile Nasreddin Hoca ve fıkraları arasında birçok benzerlikler olup Hoca'nın ismiyle birlikte anılmaktadırlar (Uluçay, 2018: 203). Buradan hareketle Hoca'nın; kendi muhitini aşmış, evrensel bir fıkra tipi veyahut bir bilge adam arketipinin aksettirilmesi olduğu da düşünülebilir. Bu, fıkra tipinin hem millî hem de evrensel karakterde olduğunun ispatı niteliğindedir. Hoca, yedi yüz yıldan beri yaşayan Türk nüktedanlığının ve irfanının müşahhas

¹Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre Nasrettin Hoca'nın isminin yazılışı "t" harfiyledir. Diğer yandan, bir sözcüğün yazımında, ilgili harfin "ünsüz benzeşmesi yapılmış halini" kullanıyorsak, bu doğru olmalıdır. Örneğin; Muhammet, Mehmet, Ahmet gibi isimlerin sonuna "t" yerine "d" yazarsak bu, Türkçeye uygun olmayacaktır çünkü sonu "d" ile biten kelimeler yabancı yazımlardır ve Türkçenin dil kurallarına uymamaktadır. Bu yüzden "Nasreddin" Hoca yazmak yanlış olacaktır; "d"ler "t"ye dönüştürüp, benzeşir ve Nasrettin olur.

² Anakronizm kavramı, "Bir olayın tarihi ve çağı üzerinde yanlışla, tarih ve çağları birbirine karıştırma" (Ayverdi, 2010: 55) şeklinde tanımlanmaktadır.

Nasrettin Hoca'nın Seçili Fıkralarının Birey, Toplum ve Halk Deyişleri Ekseninde Değerlendirilmesi

bir örneğidir. Sakaoğlu, Nasreddin Hoca için, “eskilerin şamanı, dünün Dede Korkut’u, günümüzün sayılan bir kişisi” olarak bahseder (Sakaoğlu, 2013: 80).

Nasrettin Hoca, insanların fark etmediği değişik perspektiflerden olayları gözlemlemekte, yorumlamakta ve anlatmaktadır. Ayrıca fıkralarının merkez kişisi ve gülmece odağı olan Hoca'nın toplumsal kimliğinde ve kendisine atfedilen eserlerin motifinde çoğu zaman mizah ve zekâ ön plandadır. Fıkralarda Hoca, bir insan ve yurttaş olarak kişisel eleştirileriyle toplumun aksak yönlerinin ve olumsuz taraflarının eleştirisi konu edilmektedir. “Nasrettin Hoca'nın değeri, yaşadığı olaylarla değil; gerek kendisinin gerek halkın onun ağzından söylediği gülmecelerdeki anlam, yergi ve alay öğelerinin inceliğiyle ölçülmektedir. Halk Nasreddin Hoca'nın diliyle kendi duygu ve düşüncelerini aksettirir (Akşehir Belediyesi, 2001). Dolayısıyla toplum eleştirisi ve üslubundaki özgünlük Hoca'nın değerini arttırmaktadır. “Aykırı konuşmayı seven, akliselimi kuvvetli, neşeli, babacan bir tip olan hocanın mizahı hiciv gibi yıkıcı değil yapıcıdır; bu yönüyle iyi niyet timsalidir” (Albayrak, 2006: 419).

Akar; ilgili eserinde, Nasrettin Hoca'nın yaşayıp yaşamadığı hakkında çelişkili bilgilerin olduğunu kaynak göstererek okurlara aktarır. Lâkin Hoca'nın varlığına olan inancını da dile getirir; “[...] Bugün için mevcut olan bütün bu bilinmezliklere, belirsizliklere rağmen biz, Nasreddin Hoca'nın gerçekten yaşamış bir Türk olduğuna dair inancımızı açıkça ifade ediyoruz. Nitekim Hoca'nın neslinden gelenlerle ilgili olan belge ve bilgiler bu inancımızı kuvvetlendirmektedir. *Şekayıku'n-Nu'mâniyye* müellifi Taşköpri-zâde (901-968 / 1495-1561); İstanbul'un ilk kadısı Celâloğlu Hızır Bey'i (1407-1459) Nasreddin Hoca'nın torunu sayar. Lâmiüzade Abdullah Çelebi; Sinan Paşa'nın (1440-1486) Sivrihisarlı olup neseblerinin Nasreddin Hoca'ya çıktığını zikreder [...]” (Akar, 1986: 32).

Buraya kadar toplumun kendine özgü fıkra tipi olarak addedilen Nasrettin Hoca'nın tarihsel ve edebî şahsiyeti hakkında kısaca bilgi verildikten sonra fıkraları üzerinde çeşitli yönlerden değerlendirmelerde bulunulacaktır.

2. Nasrettin Hoca'nın Seçili Fıkralarının Panoramik İncelenmesi

Bu kısımda Nasrettin Hoca'nın yer aldığı çeşitli anlatıların metinleri verilmekte ve incelemesi yapılmaktadır. Bunlar sırasıyla; “Birey-Toplum Eksenli Fıkralar” ve “Günümüzde Mevcut Olan Deyimlerin ve Hikâye Kesitlerinin Geçmişteki Mevcudiyetini Gösteren Fıkralar” olmak üzere iki kategoride ele alınmıştır.

Birey-toplum eksenli fıkralar; “Bu Eve Göç Etmedik mi?”, “Hamam Ücreti”, “Hoca’nın Depremde Evde Bulunmadığına Şükretmesi”, “İkram Kürke, Yemeği de O Yesin” ve “Kavga Yaş Üstüne mi?” başlıklı eserlerdir.

Deyimlerin ve hikâye kesitlerinin olduğu fıkralar ise; “Ayağını Sıcak Tut, Başını Serin”, “El Elin Eşeğini Türkü Çağıra-Çağıra Arar”, “Hırsızın Hiç mi Kabahati Yok?”, “İpe Un Sermek” ve “Mavi Boncuk Kimdeyse Benim Gönlüm Onda” isimli anlatılardır.

Bu eserlerin ortak yönü; bireylerin kusurlarını ve toplumsal yanlışlıkları mizahî bir üslûpla hedef kitleye aktarması ve bu yolla toplumu eğitmesi işlevidir. Aile ve toplum yapısı için birer nasihat niteliğinde olan bu anlatılar aracılığıyla halk, kendine yakın gördüğü ve güvendiği manevî kanaat önderi olan Hoca’dan kendi yapısına uyan, olumlu mesajları almaktadır. Aynı zamanda geçmişten günümüze gelen halk deyişlerine de fıkralarda rastlamak mümkündür. Bu durum incelememize dâhil edilmiştir.

2.1. Birey-Toplum Eksenli Fıkralar

Bireyler, yaşadıkları toplumun dinamiklerine uyum gösteremezlerse çatışma ortaya çıkar. Bu açıdan bireylerin birbiriyle ve toplumla oluşturdukları ilişkiler ağı tüm dinamikleriyle insanı etkiler. Edebî türler, birey-toplum ilişkisini gözler önüne seren anahtar görevi üstlenirler. Fıkra da bu türlerin içerisinde gerçek yaşamın merkezinde yer alan türlerden biridir. Ele alınan bu kategoride Nasrettin Hoca’nın kişisel ruh hâlini içeren ve zor sorunlara bulduğu gerçeküstü çözümlerin anlatıldığı fıkralara yer verilmektedir. Bunun yanı sıra, Hoca üzerinden toplumun duygu ve düşünce yapısını yansıtan anlatılar da yer almaktadır. Diğer yandan nefisle mücadele konusunu ihtiva eden fıkraları da ihtiva etmektedir.

2.1.1. Bu Eve Göç Etmedik mi?

Hoca, ilgili anlatıda, görece olarak çözüme kavuşturulması güç ve tehlikeli olabilecek bir hırsızlık hadisesini, kendince mizahî bir biçimde ele almaktadır.

“Hocanın evine hırsız girmiş. Ne var, ne yok, toplayıp denk yapmış, çıkıp giderken Hoca da yatağını, yorganını sırtına vurup peşine düşmüş. Hırsız, evine varınca arkasına dönmüş, bakmış ki Hoca da geliyor. Be adam demiş, senin burda ne işin var?”

Hoca demiş ki:

***Bu eve göç etmedik mi ki?”** (Gölpınarlı, 1961: 78).*

Nasrettin Hoca'nın Seçili Fıkralarının Birey, Toplum ve Halk Deyişleri Ekseninde Değerlendirilmesi

Hırsızlık, eski çağlardan beri yapılan yozlaşmış bir aktivitedir. Kimi zaman zorunluluktan/çaresizlikten kimi zamansa açgözlülükten/nefsî nedenlerden ötürü yapılmaktadır.

Hocanın, evini soyan hırsız, evine kadar takip etmesi; özgüven, cesaret ve gözü peklik yönüyle olumlu olarak nitelendirilebilir. Nasrettin Hoca, hırsızları imâlî ve acımasız bir şekilde tenkit eder. Bazı hırsızlar, yaptıkları işin suç olduğunu pişkinlikleriyle örtmeye çalışırlar. “Yavuz hırsız ev sahibini bastırır”, “Akıllı hırsız, şaşkın ev sahibini bastırır” gibi atasözleri bu duruma örnek teşkil eder. Hoca, hırsızların karşısına geçerek bazen tuhaf davranışlar sergileyerek bazense hırsızlık yapıyormuş gibi görünerek bu suçu işleyen kişileri imâlî bir dil ile eleştirir. Bu fıkrada da Hoca, diğer fıkralarda olduğu gibi toplumun sıkıntılarını, yozlaşmış yönlerini dile getiren kanaat önderi rolüne bürünmüştür.

Hırsız, Hoca'nın, onun evinde (hırsızın evi) ne işi olduğuna şaşırması ve tenkit ederek sormuştur. Hoca'nın verdiği yanıt ise mantık dışı denebilecek bir yapı sergiler. Mekânın sahibi hırsızdır; lâkin hocanın evinden çaldığı eşyaları kendi mekânına taşımak suretiyle, hocanın mekânının izdüşümünü kendi evine getirmiş olur. Hoca bu izdüşümü temel alarak hırsızın evinde, bir anlamda, hak iddia etmektedir. Hoca bu durumu mizahî bir dille ifade etmekte, hırsızın suçunu yüzüne vurmakta ve onu zekâsı ile şaşırtmaktadır. “Nükteler de kelime oyunları, alay, abartma, ima, taşlama, mantık dışı durum ve sözlerin kullanılması ile zıtlıklardan yararlanılarak yapılmıştır” (Tokmakçioğlu, 1981: 54-57). Hoca ile ilgili diğer anlatılarda da görülebileceği üzere Hoca, klasik bir çare bulamadığı sıkıntılara gerçekdışı çözümler üretmekte ve bunu nükteli sözlerle ifade yoluna gitmektedir.

Hoca'nın geri kalan eşyaları sırtlayıp hırsızın peşinden gitmesiye evde var olan ve çalınan eşyaları, birkaç kişinin sırtında kolaylıkla taşıyabilmesi, halkın ekonomik durumunu ve toplumsal sıkıntıları ortaya koyması bakımından dikkate şayandır.

2.1.2. Hamam Ücreti

Bu fıkrada Hoca üzerinde bireyin sosyal konumunun önemi hicivli bir üslupla izah edilmektedir.

“Hoca bir gün hamama gider. Hamamcılar, üstünü başını yırtık pırtık görüp eski bir peştemal verirler. Hoca yıkanıp arındıktan sonra giyinir, çıkarken hamamcunun tuttuğu aynaya on akçe kor. O zaman, çok bir para olan on akçeyi gören hamamcılar, şaşırırlar, izzetle, ikramla Hoca'yı yolcu ederler.

Ertesi hafta, Hoca gene aynı hamama gider. Hamamcılar, hürmetle karşılarlar, sırmalı havlular verirler, çıkarken koltuğuna girerler, ayağına soğuk sular dökerler. Hoca, giyinip giderken aynaya bir akçe kor. Hamamcılar, şaşırınca der ki: Bu haftaki yıkanmanın parasını geçen hafta vermiştim; bu, geçen haftanın parası” (Gölpınarlı, 1961: 51).

Hamamlar, eski devirlerde, bireysel banyolar pek yaygın olmadığından halkın temizlenme, yıkanma ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Türk, Arap, İran ve Roma hamamlarının bu anlamda dünya çapında ün sahibi olduğu bilinmektedir.

Fıkırada; bireylerin sosyo-ekonomik imajlarının, çevrelerinden gördükleri ilgi, saygı ve hizmet kalitesini doğrudan etkilediği gösterilirken; Hoca üzerinden bu durum dolaylı olarak eleştirilmektedir. Diğer benzeri fıkralarda da görülebileceği üzere Hoca, sınıf farklılığından ve bunu temel alan sosyal bozulmadan hoşnut değildir (Bkz. Bölüm 1.4).

2.1.3. Hoca'nın Depremde Evde Bulunmadığına Şükretmesi

Deprem, diğer doğal afetlere nazaran Nasrettin Hoca'nın yaşadığı Anadolu coğrafyasında daha fazla vuku bulmaktadır. Bu afet, bireyden topluma kadar genişleyen bir endişeye, maddî-manevî zarara ve kayıplara neden olabilen bir doğal afettir.

“Hoca, bir gün eşeğine binmiş, evine gelirken şiddetli bir deprem olmuş. Hoca hemen eşekten inip secdeye kapanmış, şükretmiş. Sebebini soranlara demiş ki:

Nasıl şükretmeyeyim; iyi ki evde bulunmadım. Bizim harab ev, mutlaka yıkılmıştır. Yıkılmadıysa bile evde bulunsaydım yıkılacak diye çoktan yüreğime inerdi” (Gölpınarlı, 1961: 79).

Anlatıda, Hoca üzerinden toplumun depremden ne derece rahatsız olduğu sonucu çıkarılabilir. Diğer bir deyişle, Hoca, deprem sırasında, dayanıksız olarak nitelendirdiği evinde olmadığına şükretmektedir. Bu son derece haklı bir ruh hâlidir. Depremde bireylerin mesken dışında olmalarının, canı ve psikolojiyi korumak açısından, uzmanlarca önerildiği bilinen bir gerçektir.

Diğer yandan, Hoca'nın deprem esnasında ev dışında olmasına şükretmesini anlamayıp, açıklama talep eden ahali üzerinden de halkın bir kısmındaki, deprem sırasında ne yapılması gerektiğini bilememe durumu da göze çarpmaktadır.

2.1.4. İkrâm Kürke, Yemeği de O Yesin

Nasrettin Hoca'nın Seçili Fıkralarının Birey, Toplum ve Halk Değişleri Ekseninde Değerlendirilmesi

Toplum eleştirisi içeren bu fıkrada Hoca, ekonomik imajının ve toplumun buna affettiği değerini kritiğini yapmaktadır.

“Hoca'yı, bir ziyafete çağırırlar. Eski elbisesiyle gider, kimse aldırış etmez. Hoca, bir kolayını bulup evine koşar, ağır bir kürkü varmış, onu giyip gider. Hoca'yı pek ağırlarlar, başköşeye geçirirler. Yemek zamanı gelince sofraya buyur ederler. Hoca, yemek gelince kürkünün yakasını yemek kabına uzatıp buyur kürküm der. Bu işin hikmetini soranlara, gördüğü ikramı anlatır ve mâdem ki der, ikram kürke, yemeği de o yesin” (Gölpınarlı, 1961: 43).

Ziyafetler, birbirini tanımayan insanların yakınlaşmasını sağlayan; tanışan insanların ise daha yakın sosyal ve iş ilişkileri kurduğu yemekli toplantılardır. Eski Türk toplumunda toy ve şöenler yenilip içilen ve eğlenilen birer festival niteliğindedir. Şöenler de gelenekte bir olayı ya da önemli bir başarıyı kutlamak amacıyla düzenlenen yemekli ve içkili (kıymızlı) toplantılardır. Türk töre, geleneklerinde ve eserlerinde yer bulan bu törensel mahiyetli etkinlikler de kişilerin toplumsal konumlarına ve sosyal statülerine göre ilgi ve ayrıcalık gördüklerini tespit edebilmekteyiz. Zira edebî yadigârlarımızdan Dede Korkut Hikâyelerinde geçen kısım bu sosyal ayrımcılığı gözler önüne sermektedir:

“Alar sabah Dirse Han kalkubanı yirinden örü turup kırk yigidin boyına alup Bayındır Han'un sohbetine gelir-idi. Bayındır Han'un yigitleri Dirse Han'ı karşıladılar. Getürüp kara otaga kondurdılar [...] Ayıldılar: Hanum bu gün Bayındır Han'dan buyruk şöyledür- kim oğlu kızı olmayanı Tanrı Ta'âla kargayupdur biz dahı kargaruz demişdür didiler” (Özsoy, 2006: 56,57).

Hoca da benzer şekilde diğer benzeri fıkralarda olduğu gibi toplumdaki konumundan dolayı kötü veya ayrımcı muamele görmekten hoşnut değildir. Bu durum ilgili fıkrada da vuku bulmaktadır. Hocanın giysisi şık değilken toplantıda ilgiden yoksun kalmış, kürk ile gittiğinde ise değer görmüştür. Hoca da bu durumu tenkit etmek maksadıyla yemekleri kürküne yedirir gibi yapar.

“Ye kürküm ye” şekliyle de bilinen deyişin ortaya çıkmasına sebep olan bu anlatı, varyantlaşarak günümüze kadar ulaşmış; toplum tarafından bilinir hâle gelmiştir. “İnsan ilişkilerinde dış görünüş, kıyafet ve gösterişe önem vermenin yanlışlığı” mesajı üzerine kurulu bir fıkradır.

2.1.5. Kayga Yaş Üstüne mi?

Bireysel bir sürtüşmeye değinen bu fıkrada Hoca, kendince nükteli bir öğüt vermektedir.

“Hoca'nın komşusu, bir gün telâşla gelip aman efendi demiş, karımla baldızım kavgaya tutuştular, birbirlerini yiyecekler, gel de şunları ayır, bir öğüt ver. Hoca, kavga yaş üstüne mi? diye sormuş. Hayır deyince, hadi git komşucuğum, rahat et demiş, mademki yaş üstüne değil, onlar, sen buraya gelinciyedek barışmışlardır, şimdi görürsün, can-ciğer olmuşlar-gitmiş” (Gölpınarlı, 1961: 58).

Bir adamın karısı ile karısının kız kardeşi kavga etmektedir. Kanaat önderi olarak görülen Nasrettin Hoca'dan yardım isteyen adama; Hoca nükteli bir öğüt vermektedir. Hoca'ya göre kadınların yaşı mevzu bahis değilse, çoğu tartışma kendi kendine çözülmektedir.

Eski Türk toplumlarından beri gerek biyolojik gerek toplumsal cinsiyet bağlamında kadın kavramı ve algısı her zaman değer gören, yönetimde söz sahibi olan, toplumsal yaşamda etkin bir rol üstlenir. Günümüz modern toplumunda da “kadınların yaşı sorulmaz” lafzı geçerlidir. Çünkü kadınlar her yaşta değerlidir ve her daim genç görünme istekleri mevcuttur. Kadının toplumsal anlamda en büyük değeri üretici, üretken ve doğurgan olmasıdır. Neslin devamlılığını sağlayan bu durumları, onları toplum nazarında son derece değerli kılmaktadır. Kadınlar için “yaş” mefhumu, yaşamsal dirilikle eşdeğerdir. Bu sebeple Hoca'ya göre, şayet kadınlar arasındaki tartışmalar yaş meselesi haricindeyse üzerinden zaman geçince unutulup çözüme kavuşacaktır.

2.2. Günümüzde Mevcut Olan Deyimlerin ve Hikâye Kesitlerinin Geçmişteki Mevcudiyetini Gösteren Fıkralar

Halk anlatıları toplumun kolektif belleğini yansıtan deneyimlerden oluşan hazinelerdir. Toplum bu anlatılarda öz benliğini, varoluşunu, amacını, acılarını, sevinçlerini, üzüntülerini bulur; davranış kalıplarını ideal model olarak alır. Geçmişten günümüze halkın dimağından kopmuş ve toplum tarafından bilinen pek çok deyim, özlü söz, hikâye kesiti gibi edebî numuneler mevcuttur. Bunların çoğu eski devirlerden kalma olup halk anlatılarından kaynağını almış ve bu kanallar vasıtasıyla yayılım göstermiştir. İntilili zaman, mekân ve olaylarda da faydalanılarak kısa, öz ve belirgin bir şekilde iletişim kurma olanağı sağlamıştır. Nasrettin Hoca fıkraları taranırken de günümüzde hâlen geçerliliğini koruyan ilgili örneklerle tesadüf edilmiştir. Nasreddin Hoca fıkralarında yer alan atasözü ve deyimler Anadolu

Nasrettin Hoca'nın Seçili Fıkralarının Birey, Toplum ve Halk Değişleri Ekseninde Değerlendirilmesi

kültürünün bir parçasıdır. Hocanın fıkralarında geçen bu atasözleri ve deyimlerin bazen fıkranın başlığında bazen de bitiş cümlesinde yer aldığı görülmektedir (Yaman, 2021: 36). Bu kısım da ilgili örneklerin geçtiği fıkralara yer verilmiş ve değerlendirilmiştir.

2.2.1. Ayağını Sıcak Tut, Başını Serin

Halis olmak, kötülük ve bozukluktan uzak bulunmak; iyi niyet sahibi olmak ve başkasının iyiliğini istemek anlamlarındaki *nush* kökünden türeyen *nasihat* kelimesi, başkasının hata ve kusurunu kapatmak için gösterilen çaba; iyiliği teşvik, kötülükten sakındırmak üzere verilen öğüt" anlamına gelmektedir. Öğütler; kutsal kitaplarda, peygamber sözlerinde, Dede Korkut Kitabı'nda vb. eserlerde bireyin hayatını şekillendiren, birey-toplum ilişkisini belirleyen ve kuvvetlendiren sözel ifadelerdir. Türk ve Anadolu coğrafyasında halkın faydasına olan bu bilgiler; türkü, atasözü ve fıkra gibi sözlü eserlerle nesilden nesle aktarılmaktadır. Bu nedenledir ki bu gibi kadim sözler hâlen bilinmekte ve ihtiyaç hâlinde kullanılmaktadır. Günümüzde bunda medyanın ve sanatçıların da etkisi kaçınılmazdır.

Halk hekimliği ve sosyo-psikolojik konularda bilirkişilerce verilen öğütler; geçmişten günümüze özlü sözlerde kendilerine yer bulmuş, bir nev'i geliştirilmiş kurallardır. Bu nasihatler, deneme-yanıma yöntemi sonucunda ve ampirik gözlem ile elde edilen birikimin mantıklı, rasyonel sonuçlarıdır.

Nasrettin Hoca, Türk toplumunca sevilen ve kıymet verilen bir şahsiyet olduğundan söylediği öğütler altın değerindedir. Hoca'nın nasihatini içeren bir misal şöyledir:

*"Hoca'ya, 'tıp bilir misin?' demişler.
Bilirim demiş, hem de hulâsa ederim:
Ayağını sıcak tut, başını serin,
Kendine bir iş bul, düşünme derin"* (Gölpınarlı, 1961: 77).

Hız Lokman'a ait olduğu rivayet edilen bu nasihat; "hastalıktan korunmak, vücudumuzu yıpratmamak istiyorsak ayağımızı sıcak, başımızı serin tutmalıyız; olur olmaz şeyleri sıkıntı konusu yapmamalı, geniş yürekli olmalıyız" (Aksoy, 1995) şeklinde açıklanır. Hoca, bu sözleri ile bedenimizi korumayı öğütlemektedir. Fakat aynı zamanda aklımızı meşgul tutacak bir meşgale bulmamızı ve derin düşüncelere dalmaktan kaçınmamızı salık vermektedir.

2.2.2. El Elin Eşeğini Türkü Çağır-Çağır Arar

Deyim ve fıkralar her zaman öğüt içermezler; bazen sosyolojik analizler ve gizil tenkitler de muhteva edebilirler.

“Subaşının eşeği kaybolmuş. Adamları, kol-kol ayrılıp aramaya çıkmışlar. Yolda Hoca'ya rastlamışlar. Bağa gittiğini anlatmışlar. Sen de o taraflarda ara demişler.

Hoca, hem türkü söyler, hem gidermiş. Birisi, Hoca ne yapıyorsun demiş Hoca demiş ki: Subaşının eşeğini arıyorum. Adam, bu nasıl eşek arayış deyince Hoca şu cevabı vermiş:

El, elin eşeğini türkü çağıra-çağıra arar” (Gölpınarlı, 1961: 72).

“El, elin eşeğini türkü çağıra çağıra arar” atasözü uygun yer, zaman ve olaylarda sıklıkla kullanılan ifadelerdendir. “Bir kimsenin acı ve sıkıntısı başkasına dert gibi görünmez” (Aksoy, 2013: 119) manasını taşımaktadır. Bu anlamda eski bir fıkrada da mevcut olması kayda değerdir. Bu fıkranın ana fikri; sosyal sorumluluk bilinci gelişmemiş bazı insanların diğer kişilerin dertlerini, derdin sahibi kadar ciddiye almamasıdır. Fıkroda Nasrettin Hoca insanların bu olumsuz tarafına işaret etmektedir. Hoca, fıkralarının bir kısmında hata yapan insanları uyarırken bazılarındaysa hatayı yapan bizzat kendisidir. Bu yolla başkasını incitmeden doğru yol ve güzel ahlâk için rol model olmakta, halkın bizzat yansımaları olarak vücut bulmaktadır.

2.2.3. Hırsızın Hiç mi Kabahati Yok?

Bu deyim, “asıl kabahatli olan dururken suçsuz olanın kusurlu çıkarılmaya çalışılması” anlamında kullanılmaktadır. Mağdur olan bir kişinin içine düştüğü durumdan, kendisinin mi yoksa onu mağdur eden kişi veya durumların mı kabahatli olduğunun nükteli biçimde sorgulandığı fıkra örneği aşağıdaki gibidir:

“Hoca'nun eşeği çalınmış. Yana yakıla dostlarına anlatmış. Birisi, iyi ama efendi demiş, ahır kilitlemek gerekmez miydi? Birisi, incecik tahta kapıyı değiştirmek, sağlam bir kapı takmak lâzım değil miydi? der. Bir başkası der ki: Hırsız eve girip eşeği götürürken siz neredeydiniz? Hâsılı herkes, bir lâf eder. Hoca dayanamaz, der ki:

*Yahu, insaf edin, hep kabahat bende mi, **hırsızın hiç mi kabahati yok?**”* (Gölpınarlı, 1961: 78).

“Hırsızın hiç mi kabahati yok?” günümüzde yaygın olarak bilinen bir ifadedir. Bu ifadenin eski bir örneğinin bir Nasrettin Hoca fıkrasında karşımıza çıkması, onu incelenmeye değer kılmaktadır.

Nasrettin Hoca'nın Seçili Fıkralarının Birey, Toplum ve Halk Deyişleri Ekseninde Değerlendirilmesi

Hırsızlık, toplumlarda eski çağlardan beri olan bir aktivitedir. Bir başkasına veya kamuya ait bir malı izinsiz ve haksız biçimde, çoğu zaman gizlice almaktır. Nasrettin Hoca, bu fıkrada hatayı yapan değil; mağdur olan taraftır. Lâkin dostları ve komşuları onu, ihmalkârlığı nedeniyle hatalı görmekte ve sözleri ile bunu ifade etmektedir. Ev sahibini tenkit ederken söylenen sözler aslında; “Eğer gereken tedbiri almış olsaydın başına bu işler gelmeyecekti!” iletisidir. Hoca bunun üzerine, bu ünlü deyişini söyler ve hırsızlık mağduru olmasında kendi eksiklikleri olsa da failin hiç mi kabahatinin olmadığından yakınır.

Fıkraların zamanla sosyolojik birikimlerle de oluştuğu düşünülürse aslında burada bir öğüt de yer almaktadır. Nasıl ki güvertesinde delik olan bir gemiye denize açıldığında mutlaka su sızarsa güvenlik hususunda eksiklikleri olan insanların da hırsızlık gibi kötü olayların mağduru olmaları da yüksek bir ihtimaldir.

Fıkra bu gizil mesajı içerse de Hoca üzerinden hırsızlık mağdurları ile empati kurarak bir yönüyle hırsızlar da eleştirilmektedir.

2.2.4. İpe Un Sermek

Bir konu hakkında istekli olmamak durumunun ele alındığı fıkra aşağıdaki gibidir;

*“Bir komşusu, Hocanın evine gelip çamaşır ipini istemiş. Hoca, içeriye girmiş, bir müddet sonra çıkarak komşusuna, komşucuğum demiş, **ipe un sermişler**. Komşusu, İlahi Hocam demiş, hiç ipe un serilir mi? Hoca, vermeye gönlüm olmayınca demiş, serilir” (Gölpınarlı, 1961: 78).*

TDK Güncel Türkçe Sözlüğe göre “ipe un sermek”, geçersiz birtakım nedenler ileri sürerek istenilen işi yapmaktan kaçınmak anlamına gelmektedir (<https://sozluk.gov.tr> [01.08.2021]).

Hoca, bu fıkrada bencil veya malını paylaşmak istemeyen bir kişi rolündedir. Günümüzde de bilinen “ipe un sermek” deyişi ile komşusuna bunu izah etmektedir. İpe un serilmez, un düz yerlere serilir. İp, ince bir hatır. İpe un sermek mantık dışıdır. Hoca, içinden çıkamadığı durumlara mantık dışı çözümler üretmesi ile de bilinmektedir. O, bunları yaparken bilgisiz, açkgöz, vurdumduymaz, utangaç, atak, şaşkın, kurnaz, korkak, atılgan gibi görece olumsuz niteliklere bürünür. Özellikle karşısındakinin durumuyla çelişki içinde bulunma, fıkralarının hâkim unsurudur. Bu öğeler Anadolu insanının, belli olaylar karşısındaki tutumunu yansıtan düşünce biçimini ortaya koyar. Paylaşmak istemediği çamaşır ipine un serildiği için kullanımda olduğunu belirtmesi bu nedenledir. Diğer yandan Hoca, komşusuna, ipe un serildiğini söylemek yerine çamaşır asıldığını söylememiş olması Hoca'nın absürt bir

düşünce ve davranış biçimi kanalıyla mizah yapmasıdır. Hoca'nın farklı fıkralardaki kişiliği; cahilden bilgeye, bencilden yardımsevere doğru değişiklik gösterse de absürtlük özelliğinin pek çok fıkrada görüldüğü söylenebilir. Bu özellik, gülmece unsuru olarak kullanılmasından ileri gelmektedir.

2.2.5. Mavi Boncuk Kimdeyse Benim Gönlüm Onda

Fıkroda geçen bu cümle, “mavi boncuk dağıtmak” deyiimiyle de karşılanmakta ve birden fazla kişiye sevgi göstermek ve söz konusu kişileri, bu sevginin yalnız kendisine verildiğine inandırmak anlamına gelmektedir. Günümüzde şarkılarda da kullanılan bir deyiş olan “mavi boncuk kimdeyse benim gönlüm ondadır” deyişinin geçtiği fıkra şu şekildedir;

*“Hoca'nın iki karısı varmış. Hangimizi daha çok seviyorsun diye Hoca'yı sıkıştırırlarmış. Hoca, ikisine de, ayrı ayrı birer **mavi boncuk** vermiş, sakın demiş, ortağına gösterme, söyleme, bu boncuk, seni daha çok sevdiğime alâmet. Bir gün, gene hangimizi daha çok seviyorsun diye Hoca'yı sıkıştırmışlar. Hoca, gözlerini süzerek, **mavi boncuk kimdeyse benim gönlüm onda** demiş, ikisini de sevindirmiş”* (Gölpınarlı, 1961: 57,58).

TDK Güncel Türkçe Sözlüğe göre “mavi boncuk dağıtmak”; “birçok kişiye birden sevgi göstermek” veya “herkese şirin görünmeye çalışmak” anlamlarına gelmektedir (<https://sozluk.gov.tr> [01.08.2021]).

İlgili deyim, 1974 yılında ses sanatçısı Emel Sayın'ın da seslendirdiği “mavi boncuk” isimli eserde de şarkı sözü olarak kullanılmış; geniş halk kitleleri tarafından bilinir olmuş ve tanınırlığı günümüze kadar gelmiştir.

Sonuç

Nasrettin Hoca, XIII/XIV. yüzyıl Anadolu halk kültürünün öne çıkan şahsiyetlerindedir. Nasrettin Hoca fıkralarının incelenmesinden elde edilen nihai sonuç; o, belli bir dönemin değil; Anadolu halkının yaşam tarzını, komik unsurlarını, ince alay, övgü ve yergi becerisini zamanlar üstü bir şekilde yansıtmıştır. Nasrettin Hoca, hem sözlü hem yazılı gelenekte günümüze kadar kültürü taşımış, düşünce ufkumuzda çeşitli duygular yaratmasını bilmiş, Türk dünyasının mizah abidesi, halk filozofu, kanaat önderidir. Türk kültürünün vazgeçilmez kahramanlarından biridir. Halk tarafından romantize edilmiş şekilde sevilmektedir. Toplumun değişik kesimlerinin sevgi ve saygı hususunda birleştiği bir karakterdir. Hoca; gerçeklik, bilgelik ve erdemi kadar kıvrak zekâsı ve hazırcıvaphılığı ile de

Nasrettin Hoca'nın Seçili Fıkralarının Birey, Toplum ve Halk Değişleri Ekseninde Değerlendirilmesi

ünlüdür. Karşılaştığı olaylara karşı sessiz kalmaz. Doğru bildiğini konuşur. Kâh öğüt verir kâh kelime oyunları yapar. Hocanın cevapları zaman zaman rasyonel iken zaman zaman gerçeküstü bir yapı sergiler. Cansız nesnelere konuşmak; zaman ve mekân kavramlarını bükmek; hayvanlara ve nesnelere karakter yüklemek buna örnek olarak gösterilebilir. Tüm bu özellikler dinî-tasavvufî kanaat önderleri olan velilere has keramet özellikleridir. Bu yolla ilgili kişinin imajı sağlamlaştırılmakta, toplum gözünde prestiji artmaktadır. Bu zatlar toplumun kaotik zamanlarında sığınılacak birer liman mahiyetinde olan, rol model ve idealize edilmiş tiplerdir.

Nasrettin Hoca aynı zamanda halkın içinden biridir. Tüm erdemine ve sorumluluk duygusuna karşın kızabilmekte, korkabilmekte veya utanabilmektedir. Bu da onun insanî yönünü ortaya koymaktadır. Belki de bu kadar sevilmesinin nedeni sadece erdem hikâyeleri anlatması değil; kişisel komik durumlarını da hedef kitleye iletmesidir. Dinleyici ya da okuyucu Nasrettin Hoca'da kendi aradığı erdemi, babacanlığı, insanî duyguları ve şaşkınlığı aynı anda bulabilmektedir. Bu da Hoca'nın anlatılarının hem mantığa hem de duygulara hitap etmesiyle ilişkilendirilebilir.

Yapılan bu çalışmada ele alınan fıkra pasajları günlük hayatta sık sık karşılaşılan olayların yanı sıra toplumun gülünç yönlerini ve aksaklıklarını mizahî bir dille, sempatik bir üslûpla yansıtan seçili eserlerdir. Elbette Hoca'ya atfedilen diğer fıkralarda da benzer durumlar ya da temalar söz konusudur ve örnekler sayıca arttırılabilir. Ancak bu kısa çalışmamızda ele aldığımız husus, Hoca ve onun kolektif hafızadaki yerini tespit etmektir. Çalışmamızda birey-toplum ekseninde ele alınan fıkra pasajlarında bireylerin hem birbirleriyle hem toplumla ilişkileri ifade edilmiş, sosyal statü durumları değerlendirilmiştir. Fıkraların eleştirici, ders verici, doğruları gösterici ve yanlış yapanları yeric bir niteliğinin olduğu görülmektedir. Hoca, genelde olumlu bir tip olarak nadiren de olumsuz bir tip olarak karşımıza çıkar ve mesajlarını iletir. Bunun yanı sıra fıkralarda geçen olayların yarattığı durumlar, çok eski zaman dilimlerine ait olsa da atasözü, deyim, özlü sözlerin günümüze kadar taşınması, Hoca'nın toplum tarafından manevî bir değer olarak korunmakta olduğuna ve ona isnat edilen fıkraların hâlen pek çok toplumsal dinamik bakımından işlevsel olduğuna ispat niteliği taşır.

Kaynakça

- Akar, M. (1986). Nasreddin Hoca. *Türkp petrol Vakfı Lâle Dergisi*. (4): 20-31.
Aksoy, Ö. A. (2013). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

- Akşehir Belediyesi. (2021). *Nasreddin Hoca'nın Hayatı*.
<https://www.aksehir.bel.tr/v2/aksehir/tarihi-sahsiyetler/nasreddin-hoca/hayati/>.
- Albayrak, N. (2006). Nasreddin Hoca. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (32): 418-420.
- Ayverdi, İ. (2010). *Büyük Misalli Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Cenikoğlu, G. T. (1998). *Nasreddin Hoca Fıkralarında İnsan Kadrosu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi
- Gölpınarlı, A. (1961). *Nasreddin Hoca*. İstanbul: Yükselen Matbaası.
- Hüseyin Bey. (2015). *Latife-i Hoca Nasreddin*. İstanbul: Darüttıba.
- Kâşgarlı Mahmud. (2018). *Dîvânü Lûgâti't Türk*. Haz. Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu. 3. b. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köksal, M. F. (2018). *Sultân Şücaeddin Veli Velâyetnâmesi*. Ankara: Alevilik Araştırmaları Dergisi Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2004). *Nasrettin Hoca*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Özsoy, B. S. (2006). *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Sakaoğlu, S. (1992). *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Sakaoğlu, S. (2013). *Nasreddin Hoca Üzerine Yazılar*. Konya: Kömen Yayınları.
- Tokmakçioğlu, E. (1981). *Bütün Yönleriyle Nasreddin Hoca*. Ankara: KB Yayınları.
- Türkçe Sözlük*. (01.08.2021). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. <https://sozluk.gov.tr>.
- Uluçay, M. (2018). Nasreddin Hoca Lâtifelerinin Tarihsel Gerçekliği ve Yorumlanması Meselesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (59): 201-209.
- Yaman, B. (2021). Nasreddin Hoca Fıkralarının Türkçeden İngilizceye Çevirilerinde Atasözleri ve Deyimlerin Aktarımında Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *International Journal of Languages' Education and Teaching*. (2): 35-44.
- Yusuf, M. N., Yusuf, N. (1983). *Nasrettin Hoca'ga Dair Masallar*. Bucureşti: Kriterion Kitap Üyü.